



# Tō tātou whenua 2021

## Whakarāpopototanga

Te Kāhui Pūrongo Taiao o Aotearoa



Ministry for the  
**Environment**  
*Manatū Mō Te Taiao*

**Stats** <sup>NZ</sup>  
Tatauranga Aotearoa

Ko *Tō tātou whenua 2021* te pūrongo hou o tētahi raupapa pūrongo mō te taiao e whakaputaina ana e Te Manatū mō te Taiao me Tatauranga Aotearoa. E wherawhera ana te pūrongo nei i ngā panonitanga me te ngoto ake o ngā whakamahinga whenua, me ngā pānga o ēnei ki te taiao. Koia tēnei ko te whakarāpopototanga o te [pūrongo matua](#).

## ► Te whenua me tō tātou noho ora

Ko te whenua tō tātou tūrangawaewae. E noho tūāpapa mai ana ki te tuakiri tangata o Aotearoa. Waihoki, he ahurei te hono o te tangata whenua, o ngāi Māori, ki te whenua.

Ko te kai, ko te whakaruruhau, ko te hauora, ko te whakawhanaunga, ko te kimi oranga mō tātou me ō tātou whānau – he pānga nui ō ēnei mea ki te whaiora o te tangata. Waihoki, e whirinaki ana te katoa ki te noho wātea mai o te whenua pai.

Nā te whenua, ko ngā tūrangā mahi, ko te whiwhinga moni, ko te rawa hei whakapau, hei hoko atu rānei, pērā i te kai, i te rākau, i te wūru.

He haere kōtui te hauora o te whenua me te hauora o te tangata. Nō reira e toiora ai te whenua, e toiora anō ai hoki te tangata, me mātua mārama tātou ki te hononga o tētahi ki tētahi.

## ► Ngā ākinga

Ko ngā mea taketake o te oranga tangata – arā, ko te wāhi e kōwhiri ai tangata ki te noho, me ngā kai ka kōwhiria e ia hei kai māna – e whai pānga ana ki ngā mea e mātua hiahia ana mai i te whenua, he pēhea hoki te whakamahi i te whenua.

E ai ki ngā matapae, ka piki te taupori o Aotearoa ki te 6.8 miriona ā te 2073. Me te aha, ka piki anō te matenui ki te kai me te kāinga noho.

Ko ngā mākete o tāwāhi kei te kaha āki i te āhua o te whakamahi i te whenua. Kei te hokona ki tāwāhi te nuinga o ngā hautaonga ahuhenua, ahungahere. Ā, ko tōna haurua o ngā whenua o konei, e kapi ana i ēnei mahi. I te 2019, e \$44 piriona ngā moni whiwhi i ngā hokonga ki tāwāhi i ahu mai i ngā ahumahi matua ki uta o Aotearoa.

Kei te piki te taupori o te ao. Nō konei, ka piki tonu te hiahia ki te rākau me te kai. Ina tokomaha ake ngā tāngata, ina piki ngā whiwhinga moni a te tangata, ina rerekē hoki ngā whanonga a ngā kaihoko hautaonga, ka rerekē te kaha hiahia ki ētahi hautaonga, me te aha, ka taurangirangi ngā mākete o tāwāhi.

## ► Te whakamahinga whenua me ngā panonitanga whakamahinga whenua

Arā ētahi whenua (ko tētahi 15 ōrau) e tino pai ana mō te whakatupu kai. He whenua mōmona, he pai te āhua o ngā rangi, he pai te oneone, ka mutu he papatairite, he raora rānei.

Heoi anō, kei riro haere ngā whenua haumako e pai ana mō te ahuhenua i ngā mahi whakatūtū kāinga noho.

He maha ngā tāone nui o Aotearoa kua tū ake ki ngā wāhi e whakatupuria ana he kai nui ki reira – ko aua māra nui rā hoki hei puna kai tata mō aua tāngata noho tāone. I ngā 1950, kua tīmata kē ngā māharahara ki te toro haere o te tāone o Ākarana ki ngā whenua pai mō te mahi māra, ā, kua 60 tau e mau tonu ana tēnei āhua. Ko ngā whenua māra e toe ana, kua tāpuia ināianei mō kaupapa kē, arā, mō ngā paenoho tāone me ngā punua pāmu.

Mai i te 2002 ki te 2019, kua 54 ōrau te nui ake o ngā whenua haumako kua kore i wātea mō ngā mahi ahuhenua (i te mea he kāinga kei runga). I taua takiwā anō, e 31 ōrau te nui ake o ngā paenoho tāone ki ngā whenua i wātea i mua mō te ahuhenua. Waihoki ngā whenua mō ngā paenoho tāngata (ngā kāinga noho) kei waho atu o ngā tāone nui (ngā paenoho tuahenua), he nui ake i te rearua te pikinga i taua takiwā anō.

Ko te tūāporoprotanga o te whenua tētahi mea e kore ai te whenua e noho tonu ki ngā kaupapa tauhokohoko. Ka tino pēnei te āhua ina hurihia te whenua hei punua pāmu. I kaha te tūāporoporo o ngā whenua haumako mai i te 2002 me te 2019, i te rironga o aua whenua hei hanga kāinga noho.

I tēnei wā e whirinaki ana ngā hokonga ki tāwāhi me ngā whakatupunga kai mō konei ki te whenua haumako iti kei Aotearoa nei. Ina whakamahia ngā whenua kāore i haumako hei whakatupu kai, mātua rā ngā kai o te māra, ka iti ake te hua, ki te kore e whāia ngā tikanga taikaha hei whakataki i te whenua.

## ► Te whakatakinga whenua me te oneone

Ko tētahi haurua o te whenua o Aotearoa, e pau ana ki ngā mahi ahuhenua, ahungahere, hanga kāinga noho.

Ko te whakataki taikaha i te whenua kia ngoto te hua, he whai kia puta te hua rahi katoa i ia heketea o te whenua – kia mōrahi te hua o te miraka, te mīti, te rākau, te huarākau, te huawhenua, tētahi atu kai rānei. Engari he nui te tūpono ka hē, ka tītōhea te oneone i tēnei mahi.

Huri i te motu, i tētahi 80 ōrau o ngā wāhi e aroturukitia ai ngā oneone, kāore i eke ngā keonga mō tētahi, mō ētahi rānei o ngā waitohu i te kounga o te oneone. Tērā pea ka iti ake te mōmona o ngā oneone i aua wāhi, ā, me nui ake te tuku whakahaumako me te tuku wai e nui tonu ai te hua. Heoi anō, kāore i kitea he iaheke, iapiki rānei i te kounga o te oneone mai i te 1994 ki te 2018.

Ko te kaha pōareare o te oneone, i iti ake i te keonga i tētahi 65% o ngā pāmu miraka kau, i tētahi 48 ōrau o ngā pāmu mīti (kau, hipi, tia rānei), me tētahi 46 ōrau o ngā māra huarākau/waina i tīpakohia i waenga i te 2014 me te 2018. Ina iti te pōareare, tērā e houtete te tupu o te rākau, te otaota, te pātītī, mātua rā i ngā wāhi e haukū ana te whenua. Hei āpiti ki tērā, ka tāpuapua pea te wai ki te mata o te whenua, kātahi ka rere atu. Me te aha, ka ngāhorohoro pea te whenua, ka kawea atu ngā oneone o runga me ngā taiora ki ngā awa me ngā roto.

I hipa ake te nui o te pūtūtaewhetū Olsen (te pūtūtaewhetū e wātea ana i te oneone) i te keonga e tika ana i te 61 ōrau o ngā pāmu miraka kau me ngā wāhi whakatipu kai, me te 46 ōrau o ngā māra huarākau, waina i tīpakohia mai i te 2014 ki te 2018. I kitea hoki he iapiki i te nui o te pūtūtaewhetū i ngā wāhi whakatipu kai me ngā pāmu mīti i te 1996–2018. E tohu ana te pūtūtaewhetū Olsen nui kua kaha rawa pea te ruiuia atu o te whakahaumako pūtūtaewhetū.

Tērā tētahi rangahau o ngā papa pātītī, otaota mā te kararehe i Aotearoa, ko ētahi he wāhi tuku wai, ko ētahi karekau, ā, ko te mea i kitea, he iti noa ake te waro me te hauota kei ngā oneone i ngā mea i tukuna ai he wai, tēnā i ngā mea kāore i pērā. Kia nui ake te whenua tuku wai, ka nui ake pea te hauhā e riro atu ana ki te kōhauhau, ka nui ake hoki te hauota e rere atu ana i te oneone.

Ahakoia i te nuinga o ngā wāhi aroturuki, i tutuki te keonga mō te nui o te hauota i te nuinga o ngā oneone, he maha ngā awa kua kino i te nui rawa o te hauota i roto. Tērā pea kāore ngā waitohu i te kounga o te oneone i te whakaatu tūturu i ngā pānga o te whakamahi taikaha i te whenua ki te whānuitanga atu o te taiao. (Kei roto mai i tēnei ngā take e pā ana ki te whakamahinga o te hauota me ōna pānga ki te kounga o te wai māori.)

Ko te kounga o te oneone, e aro whāiti ana ki te whakamahinga o te oneone. Engari ko te hauora o te oneone, he ariā whānui ake, e arohia ai te tū roa o te oneone hei pūnaha hauropi e hāpai ana i te hauora o ngā tini a Tāne, tae atu anō ki te tangata. Me mārāma ake tātou ki te hauora o te oneone, ngā tukanga pūnaha hauropi me ngā hononga i waenga i ngā tukanga taiao. Mā konei e takoto ai he oneone hauora mō ngā uri whakaheke.

Ko te whai kia pūmau, kia pai ake rānei te ora o te oneone me ētahi atu rawa tētahi āhuatanga nui o tā te Māori tiaki i te whenua. Ka kaha uia ngā pātai penei i te 'he aha tā tātou hei tiaki i te oneone?'

He pūnaha hauropi te oneone. Māna e ora ai te moroiti, te tipu, te ngokingoki, te manu, te kararehe, me te tangata. Kia kino te oneone, ka hē tōna mauri, ōna hua, me te hauora anō o te tangata.

## ► Ngā pānga ki te taiao nui ake

Ko te whenua te kaikōtū i ngā hanga katoa o te pūnaha tuatinitini e kīia nei ko te taiao. Nō reira, ko te āhua o tā tātou whakamahī i te whenua, e pāpā atu ana ki ngā tini taunekeneke i waenga i ngā roto, ngā awa, ngā moana, te hau takiwā, te āhuarangi, me ngā rauropi māori.

Kei te whakakorea tonutia te ngahere māori i ētahi rohe, tae atu ki Te Tai Poutini me Murihiku. Ko tōna 25 ōrau o te katoa o ngā whenua e kākahuria ana ki te rākau Māori i Aotearoa, kei ngā pāmu hipi, mīti kau. Ko tētahi 1 ōrau noa o ngā whenua e whakamahia ana mō te miraka kau e pērā ana. Ko tōna 3 ōrau noa o ngā ngahere māori i ngā pāmu hipi, mīti kau e rauhītia pūmautia ana ki te kawenata.

Ina ngoto ake ngā mahi ahuwheua, ina toro haere ngā paenoho tāngata, tērā e nui ake te paruparu o ngā taiao wai māori, wai tai anō hoki.

Ina hoatu he whakahaumako hauota, he wai hamuti kararehe ki te oneone, ka nui ake te tūpono uru atu o te hauota ki te wai māori, ā, atu i reira ki ngā wainuku. Ka huihui hoki te pūtūtaewhetū ki te oneone ina rite tonu te hoatu. Ko te ara matua e uru ai tēnei ki te wai māori, ko te ngāhorohorotanga o ngā oneone e nui ana te pūtūtaewhetū o roto.

Nā te hauota me te pūtūtaewhetū, ko te pūkoho ngaruru i ngā awa me ngā roto, e iti ake ai te hāora i te wai mā ngā tipu me ngā ika.

Ka roa tonu pea e papī atu ana te hauota me ētahi atu taioa ki te wainuku. I ētahi wainuku kua whakatauhia te tawhito i runga i ētahi pūmotu i roto, ka kitea i kaha te piki o te hauota me ētahi atu matū ahuwheua o roto i muri i te 1955 – koia te wā i timata ai ngā mahi ahuwheua ngoto.

I te 2018, e 53 ōrau o ngā tuhanga haurehu o Aotearoa, ā-rōrahi nei, he mewaro, he hauota-rua ōkai, ko te nuinga i takea mai i te ahuwheua. Ko ngā tuhanga a ngā kararehe pāmu tētahi 86 ōrau o ngā tuhanga mewaro. I muri mai i ā te kararehe, ko te whakahaumako i ngā pāmu miraka kau te mea nui te whai wāhi ki ngā haurehu kati kōtuhi, koia tētahi 15 ōrau o ngā tapuwae waro o aua pāmu. Puta noa i ngā momo whakahaumako katoa, ko ngā mea tuku hauota ngā mea nui katoa te tuhanga.

Ka pāpā tahi te ngaromanga o te ngahere māori, te tāhawahawatia o te wai, me te āhuarangi, tētahi ki tētahi. Waihoki, he ngaunga tāpiripiri ō ēnei ki te taiao. Ka whaihua tonu te tahuri ki te ao Māori me te mātauranga Māori e mārāma ake ai, e rongoātia ai ngā raru e pāpā nei ki ngā wāhi maha o te pūnaha taiao.

## ► Te whenua me te āhuarangi hurihuri

Ko te āhuarangi hurihuri te wero nui e whakatatara nei i tō tātou nei whakatupuranga. Ā, e whakapaetia ana ka taikaha ake ōna pānga ā taihoa ake. Me te aha, tērā tonu ka tino rerekē te āhua o te ahuwheua, ngā pūnaha hauropi māori, te pūhangaroto, me te hauora ā ngā tau kei te heke iho.

Mā te roa ake o te kaupeka whakatupu, me te piki o te paemahana, ka takoto pea he arawātea hou, engari ka kino tonu pea te ngau o te huarere inati (pērā i te tauraki) ki ngā hua o te ahuwheua me te ahungahere.

I te nekehanga o ngā tauri āhuarangi, e whakapaetia ana ka rerekē anō hoki ngā tikanga whakataki. Ka tahuri pea ngā kaiwhakatupu waina ki ētahi momo kerepe kē, waihoki ngā kaipāmu kararehe, ka tahuri ki momo kē, ki kararehe kē rānei. Kua timata kē te tūhura me te whakatupu i ētahi momo karepe, momo pātiti ka ora tonu i te tauraki.

Ko ā tātou mahi ki te whakaiti i ngā haurehu kati kōtuhi me te urutau ki te āhuarangi hurihuri, kei te whakaawe anō pea i te whakamahinga o te whenua. Ko ētahi kōwhiringa, ko te whakaiti ake i te noho apiapi o te kau miraka, o te hipi me ētahi atu kararehe pāmu; ko te whai kia nui ake ngā hua e puta ana i ngā kararehe pāmu; ko te whakaiti ake i te whakahaumako; ko te whakaputa hipi ki te ao e iti ake ana ā rātou tuhanga haurehu kino.

Ka whai pānga anō ngā kaupapa-here whakamauru, urutau ki te āhuarangi hurihuri ki te āhua o te whakamahī o te whenua ā ngā rā e tū mai nei. I ētahi takiwā maha, kua waihanga mahere ngā kaunihera ā-rohe ki te whakaiti ake i ngā tuhanga haurehu kino, ki te whakataki hoki i ngā tūraru ka hua ake i te piki haere o te mata o te moana me te waipuke.

Mā te āhuarangi hurihuri ka kaha kē atu ngā tūraru ki ngā pūnaha māori me ngā pūnaha tangata, ka ara ake hoki he tūraru hou. Me tino whakamatara ka tika ngā kaiāki me te hiranga o tēnā, o tēnā.

## ► Ko au te whenua, te whenua ko au



Ki te Māori, ko Papatūānuku tonu te whenua, koia te oranga o ngā mea koiora katoa, tae atu ki te tangata. He tuatinitini ngā hono ki a ia.



### Whakapapa

Ko te whenua te tuakiri tangata, te kāwai whakapapa ki ngā tūpuna. Ina tū te Māori ki te mihi, ka whakahuatia e ia ngā rohenga o tōna iwi, tōna maunga, awa, whenua, moana.

### Tūrangawaewae

Ko te whenua te kāinga tupu, te tūnga mō ngā waewae. Ko te whenua anō te kupu mō te ewe, e tohu ana i te hono roa o te tangata, mai i te tanumanga o te ewe i te whānautanga, ki te tanumanga o te tangata i tōna matenga.

### Hauora

Ina hauora te whenua, ka hauora te tangata – ā-tinana, ā-hinengaro, ā-wairua, ā-whānau. Ko Papatūānuku te puna o te kai, te tāwharau, te rongoā, me te ako.



*He mea haina Te Tiriti o Waitangi i te 1840. Nāna i whakamana te haere kōturi a te mana whenua me te Pākehā. Ahakoa kua tika ake ētahi mea, he nui tonu ngā mea me whakatika, mā roto mai i te utu me te hāpai i ngā mōtika o te mana whenua.*

### Kaitiakitanga

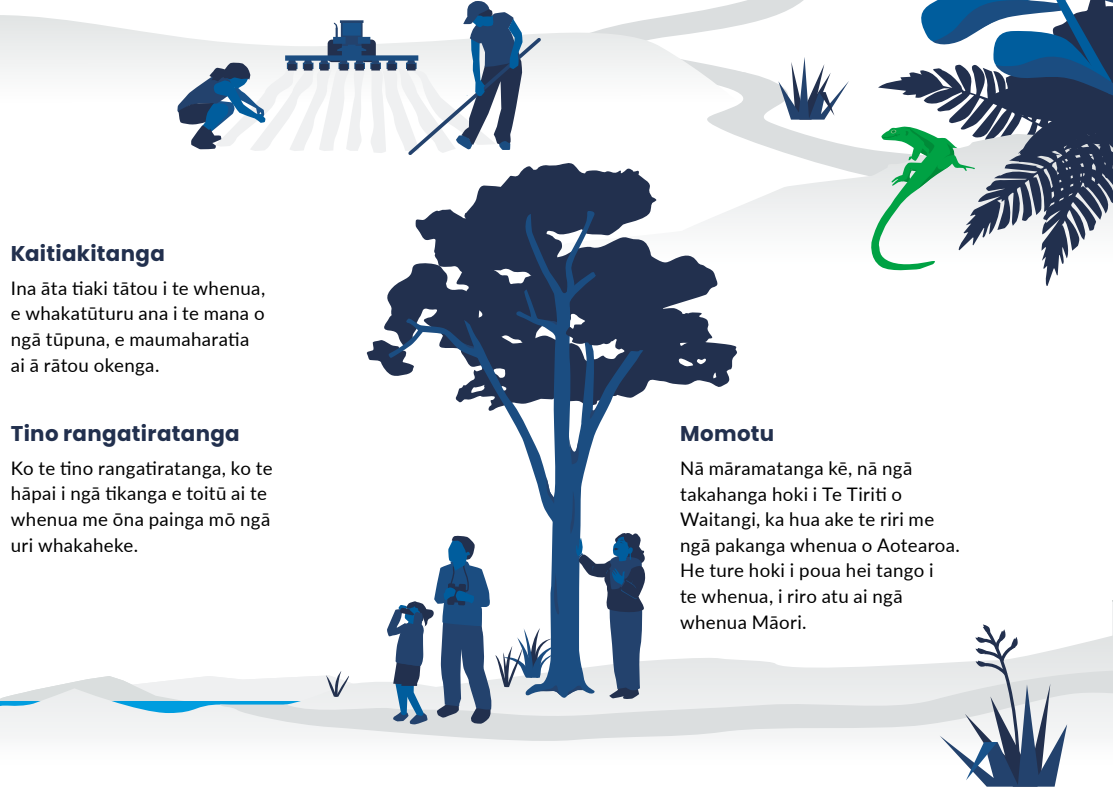
Ina āta tiaki tātou i te whenua, e whakatūturu ana i te mana o ngā tūpuna, e maumaharatia ai ā rātou okenga.

### Tino rangatiratanga

Ko te tino rangatiratanga, ko te hāpai i ngā tikanga e toitū ai te whenua me ōna painga mō ngā uri whakaheke.

### Momotu

Nā māramatanga kē, nā ngā takahanga hoki i Te Tiriti o Waitangi, ka hua ake te riri me ngā pakanga whenua o Aotearoa. He ture hoki i poua hei tango i te whenua, i riro atu ai ngā whenua Māori.



# ► Whenua ora, oneone ora, tāngata ora



Ka piki te taupori me ngā whiwhinga moni, ka whanake ngā māketē o tāwāhi.

## Ngā māketē o konei me tāwāhi

Ko ngā whenua iti o konei e haumako ana kei te toko ake i ngā mahi whakatupu kai mō tāwāhi, mō konei anō.



## Ngā kaupapa-here

He tikanga, he here e puta ake ana i ngā kaupapa-here kāwanatanga mō te āhua o te whakamahi whenua.



I te 2020 ka hipa atu te taupori o Aotearoa i te 5 miriona.

## Te tupu o te taupori o Aotearoa

E matapaetia ana ka 6.8 miriona te taupori ā te 2073. Me te aha, ka piki tonu te hiahia ki te kai, te whare me ngā mahi pārekareka.

## Ngā panoni i te whakamahinga whenua

Ina rerekē te hiahia me ngā utu i ngā māketē o konei me tāwāhi, tērā ka rerekē ko te whakamahinga o te whenua. He rerekētanga anō pea ka hua ake i ngā kaupapa-here e aro ana ki te āhuarangi hurihuri.

## Ka ngoto ake te āhua o te whakamahi i te whenua

Kia rerekē ngā māketē o tāwāhi, ka rerekē te rahi o te whenua e whakamahia hei whakaputa hautaonga, ka ngoto ake anō pea te āhua o te whakamahi.

## Ka tupu ngā tāone, ka tūāporoporo ngā whenua

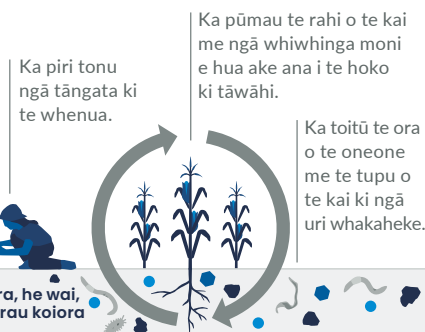
Ina riro ngā whenua haumako hei kāinga noho, kua kore i wātea mō ngā mahi tauhokohoko.



## Te kounga o te oneone

### He oneone ora

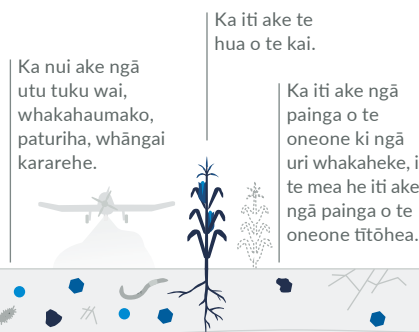
ka toitū tonu mō ngā uri whakaheke, ki te whāoomotia, ki te āta tiakina.



Ka tītōhea te oneone ora ki te kore e āta tiakina.

### He oneone tītōhea

nā te hē pea o te whakamahi me te tiaki i pērā ai te āhua



Ka taea te whenua tītōhea te whakaora ake, ki te āta tiakina, ki te tika ake te whakamahinga. Engari ka nui pea te utu, ka roa hoki te ara.

### He oneone ngaro

Ina kapi, ina karapoti rānei te whenua i te whare, e kore rawa pea e hoki anō ki ngā mahi ahuhenua.



Ka ngaro te oneone ora me te oneone tītōhea ki te pā he panonitanga ki te whenua e uaua ana te huripoki.